

ЯРЕМКО Л.А.,
Львівська комерційна академія,
професор кафедри міжнародних економічних відносин,
д.е.н., доц.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ ТА ЙОГО РОЛЬ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ КРАЇНИ

***Анотація.** Досліджується роль зовнішньоекономічного сектору в пострадянській перехідній економіці у прискоренні соціально-економічного розвитку за умов забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.*

Ключові слова: відкрита економіка, зовнішньоекономічний сектор економіки, дуалістична економіка, зовнішньоекономічні загрози, зовнішньоекономічна безпека країни, політика протекціонізму.

***Аннотация.** Исследуется роль внешнеэкономического сектора постсоветской переходной экономики в процессе ускорения социально-экономического развития при условии обеспечения внешнеэкономической безопасности.*

Ключевые слова: открытая экономика, внешнеэкономический сектор экономики, дуалистическая экономика, внешнеэкономические угрозы, внешнеэкономическая безопасность страны, политика протекционизма.

***Annotation.** The role of external economic sector of the post-transition economy in the acceleration of socio-economic development is investigated in conditions of external security.*

Keywords: open economy, external economic sector, the dual economy, external threats, external security of the country, protectionism.

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічний сектор економіки посідає особливе місце у перехідній економічній системі. Його розвиток свідчить про ринкову спрямованість та поступ трансформаційних перетворень, позаяк його присутність є родовою ознакою ринкової економічної системи, побудова якої і є метою перетворень. Усі ринкові економіки є засадничо відкритими, їх розвиток значною мірою базується на зовнішньоекономічній експансії, використанні міжнародного простору для здійснення господарських трансакцій та отримання додаткових ресурсів розвитку. Зовнішньоекономічний сектор безпосередньо пов'язаний із реальним сектором, створюючи з ним одне ціле. Проте він заслуговує на виокремлення та спеціальний розгляд з огляду на роль у соціально-економічних трансформаціях. Вона попередньо може бути визначена як виконання функції локомотиву розвитку економіки, забезпечення його додатковими ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку зовнішньоекономічного сектору перехідної економіки не обійдені увагою зарубіжних та вітчизняних науковців. Щодо останніх можна вказати на серйозні напрацювання В. Гейця, С. Кіреєва, В. Новицького, В. Савчука, В. Сіденка, А. Філіпенка та інших. В них досліджено важливі питання становлення та розвитку зовнішньоекономічної діяльності України, розглянуто окремі вид такої діяльності, представлені рекомендації щодо формування державної політики щодо них. Разом з тим, додаткового дослідження потребує взаємопов'язаність зовнішньоекономічного сектора, що працює на внутрішній ринок, а також загроз, пов'язаних з міжнародною економічною діяльністю.

Мета статті: дослідити роль зовнішньоекономічного сектора економіки в пострадянській перехідній економіці, у пришвидшенні соціально-економічного розвитку при збереженні зовнішньоекономічної безпеки країни.

Основні результати дослідження. Зовнішньоекономічний сектор має певні особливості, що відрізняють його від внутрішнього виробництва. До них можна віднести: орієнтацію на зовнішні ринки, завоювання та створення там власних ніш в умовах товарного перенасичення; роботу на задоволення вимогливого та вибагливого попиту зовнішніх споживачів; реалізацію продукції за світовими цінами; здатність відповідати умовам міжнародної конкуренції, забезпечувати цінову і технологічну конкурентоспроможність продукції; вразливість на зовнішні шоки, високу залежність від змін кон'юнктури на світових ринках; потребу у значній державній підтримці виробництва та просуванні товарів на зовнішні ринки.

Пострадянську перехідну економічну систему у контексті викладу можна трактувати як перехід від закритої до відкритої економічної системи. Слід визнати, що командно-адміністративна система, що мала місце в СРСР, була по-суті закритою, із строго контрольованими і дозованими зовнішніми контактами, огорожена від небажаних зовнішніх впливів майже непроникною “залізною завісою”. Тому однією із важливих цілей, що покладаються на перехідну економічну систему, стало “відкриття” системи, налагодження систематичних зв’язків з іншими національними системами. А це передбачає утворення зовнішньоекономічної підсистеми.

Відкритість економічної системи є передумовою її ефективного функціонування. Терміни “відкрите суспільство” та “закрите суспільство” вперше вжито французьким філософом А. Бергсоном (1859-1941) у книзі “Два джерела моралі і релігії”. У нього вони стосуються релігійних відмінностей в різних суспільних устроях. Сучасне трактування цих термінів, як назви двох моделей суспільного облаштування, належать К.Попперу - видатному західному філософу. До його палких послідовників належить відомий американський фінансист і мислитель Дж. Сорос.

Історія цивілізації з філософсько-політологічного погляду може бути представлена як перехід від закритого суспільства до відкритого. Довгі тисячоліття - від перших цивілізаційних кроків аж до кінця ХУШ ст. людство пройшло під знаком закритого суспільства. Воно визначається як суспільство, в основі якого є не буття людини як найбільшої цінності, а організоване пригнічення її життєвості і природності, знеособлення й збайдужіння особистості. Прикметними його рисами виступають все-сильна держава, монополізація влади певною суспільною групою чи класом, централізація управління громадськими процесами, панування офіційної ідеології, господарська автаркія тощо. Найдовершенішою його формою був радянський устрій, запроваджений в СРСР. Перехід від закритого до відкритого суспільства Поппер характеризує як “найглибшу революцію в історії людства” [1, С. 196].

Необхідним атрибутом відкритого суспільства є вільна ринкова економіка. В її основі лежить вільний обмін результатами праці, а рішення продавців та покупців реалізуються за допомогою ринкових механізмів. За визначенням Дж. Сороса “Представницька демократія і ринкова економіка є ключовими складовими відкритого суспільства, оскільки утворюють фундамент для побудови механізму для регулювання ринків... і створення певних структур для збереження миру, законності і правопорядку у світовому масштабі” [2, с. 118]. Однак, не можна поминути увагою ще один складник відкритого суспільства, який американський вчений П. Бергер характеризує як “відкритість системи соціальної стратифікації”.

Надалі вкажемо на прояви відкритої економіки. До основних її проявів слід віднести: участь у міжнародному поділі праці; регулярний міжнародний товарообмін, за якого чимала частка товарів та послуг продається і купується на світовому ринку; сприятливе митно-тарифне регулювання зовнішньоторговельних потоків; вихід на міжнародні ринки капіталів, підключення до міжкраїнового руху капіталів, створення сприятливого інвестиційного клімату, прихід в країну іноземного капіталу; співпраця у міжнародному трансфері технологій, торгівлі та запозиченні технічних рішень, організаційно-управлінських інновацій; відкриття кордонів для міжнародної міграції робочої сили, що передбачає як можливість вітчизняним працівникам емігрувати зарубіж, так і доступність внутрішнього ринку для іноземної робочої сили;

Відкрита економіка відкриває значно більші можливості для економічного розвитку порівняно із закритими економіками. Йдеться, зокрема, про пришвидшення темпів економічного зростання. Фактор “відкритості” не тільки додає імпульсів розвитку, а й забезпечує їх реальне зростання, що ілюструє таблиця.

Таблиця 1.

Середньорічні темпи економічного зростання промислово розвинених країн та країн, що розвиваються в 1970-1990 рр.

Групи країн	З відкритою економікою	Із закритою економікою	Порівняльні дані (в разях)
	в процентах		
Промислово розвинені країни	2,29	0,74	3,1
Країни, що розвиваються	4,49	0,69	6,5

Розраховано за: [3, с. 166-167].

Як видно з таблиці, від замкнутості економіки страждають усі країни і промислово розвинені і країни, що розвиваються. Проте якщо у перших розрив у темпах розвитку між “відкритими” і “за-

критими" економіками сягає 3 рази, то в других - майже 6,5 рази. До того ж, відкритість економік країн, що розвиваються, дає більший ефект, ніж країн промислово розвинених. Вони демонструють майже удвічі вищі темпи економічного зростання порівняно з першими. Це свідчить на користь можливостей "наздоганяльного розвитку" за правильно обраної стратегії. Сказане певною мірою стосується й України, якій належить скоротити дистанцію, що відділяє її від промислово розвинених країн світу.

І все ж політична доцільність та економічна ефективність не завжди збігаються. Історія дає нам приклади їх "роз'єданого" існування, зокрема, можливість існування "відкритої економіки" у достатньо закритому суспільстві. В цій ситуації економічний розвиток досягається за умов політичної диктатури. Свідченням цього є порівняно швидкий соціально-економічний розвиток Чилі в часи "піночєтєвської диктатури", а також господарський "прорив" Китаю під керівництвом комуністичної партії. Проголошена Дєн Сяопїном у 1978 році політика відкритих дверей за дванадцять років існування дала вражаючі економічні результати і продовжує їх поліпшувати.

Однак суто економічні фактори розвитку на довгу мету не спрацьовують. Рано чи пізно творчий порив розвою гальмується путами політичного догматизму, потреби соціально-економічного поступу вступають у конфлікт із замкнутою політичною системою.

Україна, яка знаходиться на етапі ринкової трансформації, теж взяла курс на розбудову відкритого суспільства та відкритої економіки. Це єдиний шлях, який може привести країну до добробуту, дозволить посїсти гідне місце в світовому співтоваристві. Зведення складної споруди відкритого суспільства вимагає тривалого часу, оскільки пов'язане із зміною свідомості людей, поступовістю переходу від тоталїтарного до ліберального менталїтету. Натомість формування відкритої економіки може і повинно відбутися у відносно стислі строки, тобто випереджати перший процес. Це зумовлено не лише тим, що зміна "правил гри" господарювання, "відкриття вікон у Європу" є вольовим, політичним рішенням, а й тим, що людям слід якомога швидше дати відчути матеріально результативність реформаторських змін. Створення зовнішньоекономічного сектору породжує явище, відоме як "дуалїстична економіка". Під ним розуміють економіку, подїлену на два сектори, які характеризуються різними рівнями розвитку.

Автором терміну та концепції дуалїстичної економіки був американський науковець, лауреат Нобелівської премії (1979р.) А.-К. Льюїс (1915-1991). Початково його двохсекторна модель стосувалася промислового (сучасного) і сільськогосподарського (традиційного) секторів економіки. Перший – функціонує на базі передової техніки і динамічно розвивається, натомість, другий – використовує відсталу техніку і застосовує значною мірою дрібнотоварне виробництво. В подальшому у концепцію були введені зовнішньоекономічні аспекти [5, с. 79].

Американські науковці П. Кругман та М. Обстфельд пов'язують економічний дуалїзм із зовнішньоекономічною діяльністю, зокрема, зовнішньоторговельною політикою. Вони дають йому таке пояснення: "Подїл єдиної економіки на два сектори, які характеризуються абсолютно різними рівнями розвитку, називається *економічним дуалїзмом*, а економіка, роздїлена за такою ознакою – *дуалїстичною економікою*" [6, с. 262]. Така економіка є характерною для низки країн, що розвиваються, але не тільки. Проведене групою японських економістів на чолі із загальною фахівцем у справах міжнародної конкуренції американцем М. Портером дослідження економіки Японії виявило парадоксальну річ: існування "двох Японій". Одна – висококонкурентна, що працює на світовий ринок, інша – представлена галузями, зорїєнтованими на внутрішній ринок. Остання за рівнем розвитку відстає від першої на кілька десятиліть.

Отже, емпірично встановлено факт випереджального розвитку експортного сектору економіки. Його прогресивна роль визначається тими позитивними імпульсами, які він створює для інших секторів. Успїшні підприємства, орієнтовані на експорт, як правило, застосовують сучасну високопродуктивну техніку, яка окупується за умови масштабного серійного виробництва. Високі вимоги і стандарт виробництва через субпідрядні та коопераційні зв'язки поширюються на інші підприємства регіону, виводячи їх на вищі рівні виробничої культури. Експортні підприємства та галузі виступають фактично як "точки зростання", лїдери технологічного та економічного поступу.

Існування та розвиток експортного сектору породжує дію "зовнішньоторговельного мультиплїкатора". Його суть полягає у тому, що експортоорїєнтовані підприємства збільшують свої замовлення на товари і послуги сумїжних підприємств, безпосередньо не задїяних у вивезеннях. Це веде до зростання виробництва продукції у них і, відповідно, зростання заробітної плати. Американський науковець Е. Блейклї звертає увагу на те, що підприємства, які працюють на експорт, мають вищий мультиплїкатор зайнятості порівняно з підприємствами місцевого значення. Це означає, що кожне нове робоче місце, створене на підприємстві, що займається експортом, веде до створення декількох нових робочих місць на інших підприємствах.

Наведене дозволяє зробити висновок, що розбудова та раціоналізація експортного потенціалу є важливим фактором національного розвитку. Це робить надзвичайно актуальною проблематику, пов'язану із функціонуванням експортних підприємств та галузей. Останні можна трактувати як базові, від яких залежить як розвиток інших галузей, так і розвиток усієї економіки. В узагальненому вигляді механізм впливу зовнішньоторговельного мультиплікатора на економіку можна відобразити таким чином (рис. 1).

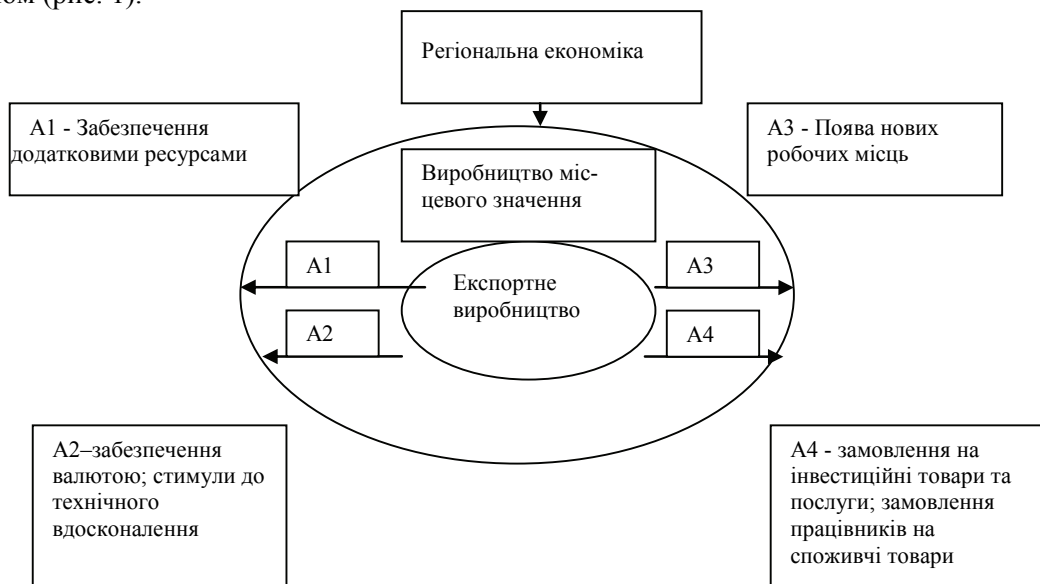

Рис. 1. Модель впливу експортного сектора на регіональну економіку

На рис. 1. наведено основні фактори впливу виробництв, орієнтованих на експорт, на внутрішньоорієнтовані підприємства та економіку загалом. Остання зростає не лише і не стільки за рахунок розвитку експортного виробництва, скільки завдяки вторинним, третинним і іншим внутрішнім інвестиціям, індукованими зростанням вивезень.

Ж.-П. Бландіньєр звертає увагу ще на один позитивний ефект діяльності підприємств, зорієнтованих на вивезення: вони сприяють “розповсюдженню культури інтернаціоналізації”. Йдеться про те, що підприємства місцевого значення, ще не задіяні в міжнародному товарообміні, мають наочний приклад такої діяльності. Її вигідність, як і досвід підприємств, що вже працюють на світових ринках, є сильною спонукою до наслідування. Це приводить до розширення самого експортного сектора, сприяє підвищенню культури виробництва та якості продукції. Інтернаціоналізоване середовище може також розглядатися і як виробничий простір, де домінують міжнародні стандарти.

Доводячи переваги відкритості національних економік, їх залученість до міжнародного поділу праці та обміну, слід пам'ятати і про загрози та небезпеки, пов'язані з цим. Йдеться про необхідність протидії їм, забезпечення зовнішньоекономічної безпеки. Відкритість і лібералізація економіки робить країну вразливою на зовнішні негативні впливи, які здатні створити загрозу для економічного суверенітету країни. Ці загрози є значними і різносторонніми, що засвідчує наступний рис. 2.

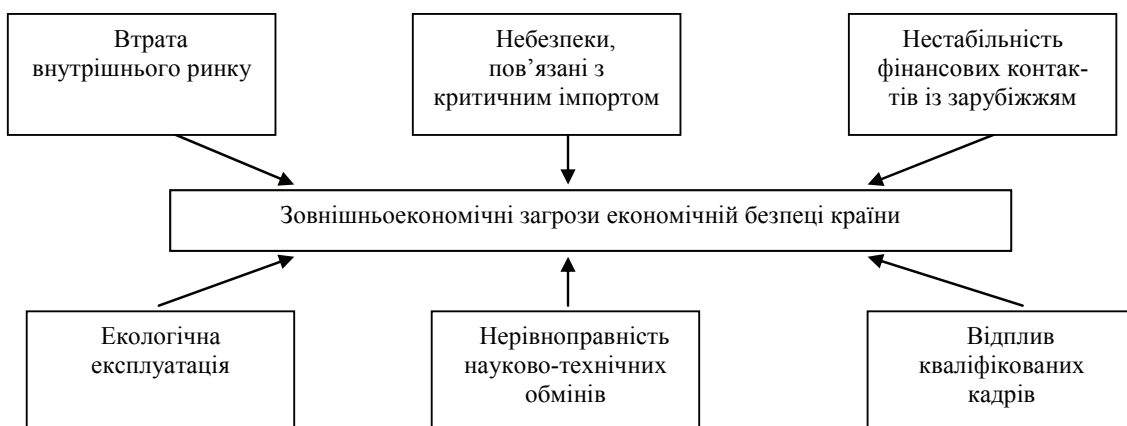

Рис. 2. Структура зовнішньоекономічних загроз економічній безпеці країни

З імпортом пов'язана загроза *втрати внутрішнього ринку*. Іноземна товарна експансія за умов недостатнього захисту власного товаровиробника з боку держави та регіональної влади здатна призвести до часткової чи повної втрати окремих товарних ринків. До того ж іноземні компанії нерідко використовують демпінгові прийоми, субсидіювання тощо.

Але разом з „надмірним” імпортом можливий недостатній або збитковий імпорт. Йдеться про *небезпеки, пов'язані з критичним імпортом*. Вони є теж суттєвими: це і надмірна залежність від поставальників, і ціновий монополізм останніх, і шантаж, спрямований на отримання економічних, а то і політичних поступок. Протидіяти цьому можна лише розвитком власного виробництва та диверсифікацією імпорту.

Ще однією загрозою регіональній економіці є *нестабільність фінансових контактів із зарубіжжям*. Це поняття охоплює такі негативні ефекти, як надмірна залежність від надходжень іноземних коштів, значна частка в структурі зарубіжного капіталу портфельних, короткострокових інвестицій, депортація прибутків, фінансові кризи, вплив капіталів та їх офшоризація тощо. Протидіяти цьому можна лише стимулюванням процесів внутрішнього нагромадження капіталу, створенням законодавства та контролем за міжнародними потоками капіталів, у тому числі і за методикою FATF.

Значну загрозу для країни та її регіонів становить *екологічна експлуатація території з боку іноземців*. Вона може здійснюватися по-різному.

По-перше, це розміщення „брудних” виробництв на території країни. Така практика впливає з політики розвинених країн Заходу. Залишаючи на своїй території високотехнологічні виробництва, вони вивозять за кордон „брудні”. Сюди ж долучається складування відходів, нерідко токсичних, яких позбавляються за відповідну плату розвинені країни.

По-друге, це концентрація в окремих регіонах екологічно шкідливих експортних виробництв, що теж узгоджується з політикою розвинених країн. Закуповуючи сировину, металургійну продукцію, хімічні товари, розвинені країни фактично перекладають „екологічний тягар” на інших. По суті, відбувається просторово нерівний розподіл економічних благ і проблем. Зберігаючи для своїх громадян у буквальному розумінні чисте повітря і воду, здорові природні ареали, вони позбавляють їх інших країн та регіонів.

Можна говорити про існування глобальної екологічної несправедливості, екологічної експлуатації країн та регіонів. Екологічне ярмо є дуже важким, оскільки йдеться про здоров'я сучасного та наступних поколінь територіальної громади, загрозу життєвому середовищу.

Нерівноправність науково-технічних обмінів становить подальшу загрозу для країни. Демографічна ситуація в країні не залишає іншого шляху соціально-економічного розвитку, окрім інтенсивного. Він може бути забезпечений новими технологічними знаннями та прогресивною технікою. Цього не здатні забезпечити внутрішні ресурси і тому обґрунтованим є інтерес до зовнішніх. Проте іноземні партнери, зазвичай, намагаються більше отримати, ніж дати. Таку поведінку диктує глобальна конкуренція, в якій наукові та технологічні знання відіграють сьогодні головну роль. Вони прагнуть не допустити технологічного прориву інших країн та регіонів, тому пропонують технології вчорашнього дня, морально застарілу техніку.

Безпосередньо із попередньою пов'язана і наступна загроза – *відплив за кордон кваліфікованих кадрів*. Потреба у кваліфікованих кадрах у західних країнах зростає. Її не можуть задовольнити власні коледжі та університети. До того ж підготовка кадрів вимагає значних фінансових затрат. Тому в цих країнах розпочався активний процес залучення іноземної кваліфікованої робочої сили. Міграційні служби, фактично, включили для неї „зелене світло”. Фахівці з комп'ютерної справи, програмувальники, конструктори, лікарі і навіть медичні сестри – це лише невелика частина затребуваних на Заході спеціалістів. Переманюють їх вищими зарплатами, кращими умовами праці, дозволами на проживання тощо.

Перелік та коротка характеристика зовнішньоекономічних загроз економіці свідчить про їх різноманітність та інтенсивність. Їх не можна недооцінювати, а тим паче ігнорувати. В іншому разі вони здатні звести нанівець вигравш від участі країни в міжнародному поділі праці, змарнувати шанси, які створює світове економічне середовище.

Ці загрози стосуються усіх країн з відкритою економікою, включно високорозвинених. Проте, найбільш дошкульними і небезпечними вони є для країн з перехідною економікою, що не мають ні досвіду протидії такого роду зовнішнім викликам, ні сформованих систем захисту. Першопричиною цього є „відкривання” економіки, що рівнозначно ліквідації захисних бар'єрів, що існували в закритій командно-адміністративній економіці. Отже, завдання полягає у тому, щоб це „відкривання” відбулося поступово, а не одразу (в режимі „шокової терапії”), в міру готовності захисних заходів. Мова йде про тимчасове і селективне застосування інструментів протекціонізму.

Політика протекціонізму була розроблена ще у XVI столітті і обґрунтована представниками меркантилізму – одного із перших економічних вчень, найяскравішими представниками якого були англієць Т. Мен (1571-1641) та француз А. де Монкретьєн (1575-1621). Сутність цієї політики полягає у захисті від іноземної конкуренції та стимулюванні розвитку національної економіки. Ця політика суперечить принципам відкритої економіки, проте її елементи застосовуються і сьогодні. Країнам з перехідною економікою варто дотримуватися принципу селективності-вибіркового захисту від жорсткої міжнародної конкуренції окремих сфер економіки, даючи їм можливість зміцнити свої позиції.

Україна в перші роки незалежності припустилася фатальних помилок щодо "відкривання" економіки. Швидка і непередбачувана лібералізація зв'язків нанесла господарству важкі втрати. Споживчий ринок заповнив іноземний ширвжиток (в окремі роки майже на 80 відсотків), національне його виробництво було значною мірою паралізоване, майже припинився інвестиційний процес. Як зазначає директор Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України Ю. Пахомов, Україна всі роки на диво бездумно ігнорувала найрізноманітніші глобальні ризики та удари, особливо через раптову та абсолютно непередбачувану зовнішньоекономічну відкритість.

Висновки.

Болісні уроки вчать нас, що необхідне "відкриття" економіки повинно здійснюватися поетапно і під керівництвом держави. Цей процес, можливо, як жоден інший, має відбуватися керовано, продумано, спираючись на опрацьовану програму поступової лібералізації. В програмі "Україна: поступ у XXI століття" вже зазначається, що входження України в світовий простір можливе лише на базі відкритості економіки з одночасним застосуванням комплексу заходів щодо захисту внутрішнього ринку.

Із зробленого викладу випливає, що обов'язковим елементом пострадянської трансформації є перехід до відкритої економіки та формування зовнішньоекономічного сектора країни. Це означає інтеграцію національної економіки у світовий господарський простір.

У сучасному світі зростає значення зовнішніх чинників розвитку. Господарська глобалізація створила нові можливості пришвидшення соціально-економічного поступу країн, шляхом залучення додаткових світових ресурсів: матеріальних, інтелектуальних та фінансових. Зовнішньоекономічний сектор, який забезпечує систематичні та інтенсивні контакти із зарубіжжям, стає локомотивом розвитку. Це підтверджує практика багатьох країн, які завдяки активній зовнішньоекономічній діяльності здійснили потужний ривок, наблизилися, або навіть увійшли (як Японія) до складу найрозвинутіших країн світу.

Слід також пам'ятати, що відкритість економіки завжди супроводжується і загрозами. Це вимагає проведення державою спеціальної політики забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, яка б попереджувала і мінімізувала загрози, пов'язані із функціонуванням світових, поки що слабо врегульованих ринків.

Список використаних джерел

1. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. - Том 1/ Пер. з англ.- К.: Основи, 1994. - 444 с..
2. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму, Відкрите суспільство під загрозою / Дж. Сорос. - Пер. з англ. - К.: Основи, 1999. - 259 с.
3. Долгов С.И. Глобализация экономики. Новое слово или новое явление / С.И. Долгов. - М.: Экономика, 1998. - 215 с.
4. Сакс Дж., Ларрен Ф. Макроэкономика. Глобальный подход / Дж. Сакс, Ф. Ларрен. - М.: Лтд "Дело", 1996. - 848 с.
5. Довбенко М.В. Вагома оцінка „нової міжнародної економіки” / М.В. Довбенко // Економічна теорія. - 2008. - № 4. - С. 78-89.
6. Кругман П. Международная экономика. Теория и политика / П. Кругман, М. Обстфельд; [пер. с англ. Н.Л. Фролова, П.А. Отмахов, Л.П. Чихун и др.]- М.: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ. - 2004. - 799 с.
7. Пахомов Ю. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів / Ю. Пахомов // Економіка України. - 2008. - № 4. - С. 4 - 14.
8. Блейклі Е. Дж. Планування місцевого економічного розвитку. Теорія та практика / Е. Дж. Блейклі. - [вид. 2-е; пер. з англ. Анжели Кам'янець]. - Львів: Літопис, 2002. - 416 с.
9. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. - К.: "Либідь", 2002. - 470 с.